

AFRIČANÉ, ROMOVÉ A DALŠÍ „CIZINCI“ V ČESKÉ MEDIÁLNÍ REALITĚ*

Jitka Zalabáková

*Katedra antropologie, Filozofická fakulta, Západočeská univerzita v Plzni
j.zalabakova@centrum.cz*

Africans, Roma, and other “foreigners” in Czech mass media reality

Abstract—This study brings a quantitative and qualitative analysis focused on the representation of immigrants and their “cultures” in Czech mass media. It reveals that there is a misleading and deep-rooted image of Africa as a culturally homogenous whole. Together with “the East”, Africa is associated with “traditional” culture. Mass media texts about “foreigners” sometimes automatically present Czech Roma as foreigners as well. “Culture” is sometimes used to explain criminality, and a special, “narrow” conception of culture prevails in a type of articles concerning chiefly multicultural festivals. In the mass media reality we can thus find an intriguing world of “the others” with their (mostly) very traditional and (often) exotic cultures – a world independent of the “reality”.

Keywords—*mass media, foreigners, culture, Africans, Roma*

NÁSLEDUJÍCÍ studie vychází z textu bakalářské práce (Zalabáková 2010) zaměřené na způsoby, jakými je v českých tištěných médiích používán pojem „kultura“ ve vztahu k jedincům nebo populacím médií označovaným jako „cizinci“, a to takovým, kteří žijí v ČR (v zásadě se jedná především o přistěhovalce a jejich potomky). Mezi hlavní otázky patřilo, zda jsou jejich kultury spojovány s národem/státem, s většími než státními celky nebo s náboženským vyznáním, a dále zda a do jaké míry je cizincům z „Východu“ a Afriky přisuzována kultura „tradiční“. Základní metodou byla kvantitativní obsahová analýza doplněná o kvalitativní analýzu vybraných mediálních příspěvků, resp. skupin příspěvků. Zjištění z této a také z recentní analýzy jsou v předkládaném textu uvedena do souvislosti a zasazena do teoretického kontextu.

MEDIÁLNÍ OBRAZY „TĚCH DRUHÝCH“

V rámci antropologického a sociologického zkoumání masových médií se objevuje téma mediálního obrazu „těch druhých“ – cizinců a příslušníků marginálních skupin a subkultur. Význam takového tématu spočívá v tom, že obraz těch druhých „se může zčásti zakládat na osobní zkušenosti, v naprosté většině je ale zprostředkovan z vnějšku“ (Kaderka a Karhanová 2001: 3), zejména prostředky masové komunikace. Média představují „[p]řirozený zdroj informací o cizincích. (...) Způsob, jakým o cizincích píší (nebo promlouvají), může podstatně ovlivnit všeobecně sdílené představy, které o nich česká společnost chová.“ (Klvačová a Bitrich 2003: 5) Masmédia se tak významně podílejí na sociálním konstruování reality (např. Růžička 2006: 140, Radostný a Růžička 2006).

Jádro problému tkví v tom, že příjemci mediálních sdělení tato sdělení vnímají jako (více či méně věrné) obrazy *reality*. Z pohledu filosofie jazyka je klíčový právě vztah mezi mediálními sděleními a realitou (resp. „realitou“). M. Růžička upozorňuje na nutnost analyticky rozlišovat dvě universa: „(1) ‚Realitu‘ jakožto universum mimojazykových fenoménů/věcí a (2) *mediální* realitu jakožto universum mediálních re-prezentací (...)“ (Růžička 2006: 136) Mediální sdělení reprezentují mediální realitu, nikoli realitu samu. Na dojem ryzí realnosti, který mediální obrazy vyvolávají (např. Radostný a Růžička 2006: 29), upozornil ve své teorii znaku J. Baudrillard. Masmédia zaujímají v postmoderní společnosti velmi významné postavení. Proto jimi vytvářená realita podle Baudrillarda a jeho následovníků působí skutečněji než autentická zkušenost (např. Baudrillard 1994: 124).

Síla mediálních reprezentací je v případě cizinců navíc často podpořena absencí možnosti srovnání s osobní zkušeností. Úlohu masových

médií při utváření obrazu „těch druhých“ u většinové populace zdůrazňuje také R. Andreassen v úvodu své analýzy dánského mediálního diskursu týkajícího se menšin. Za významnou v této souvislosti považuje nízkou míru osobní komunikace etnických Dánů s příslušníky „viditelných“ menšin (*visible minorities*), tj. zvláště s muslimy (Andreassen 2005: 5). Argument o nízké míře komunikace „našinců“ s cizinci lze použít i v případě ČR (data z výzkumů veřejného mínění viz Zalabáková 2010: 2 a 40, Tab. 1). „Vysoký stupeň mediace, který je vlastní dnešnímu civilizovanému světu, vytváří pozoruhodný paradox. Některé společenské jevy a procesy se dostávají do povědomí příjemců mediálních sdělení dříve, než mají možnost porovnat svoji „mediální“ zkušenost s bezprostřední zkušeností osobní.“ (Křížková 2007b: 48)

OBRAZ CIZINCŮ A JEJICH KULTUR V ČESKÝCH MÉDIÍCH

Masmédia o „cizincích“ v jistých kontextech informují jako o nositelích cizí kultury. S pojmem „kultura“ je pak ve vztahu k cizincům v různých kontextech nakládáno odlišně a jsou mu propůjčovány různorodé obsahy. Na tomto místě je třeba podotknout, že „cizinec“ a „kultura“ v médiích (pochopitelně) nejsou modely analytickými, ale lidovými. „Cizinec“ může být identifikován na základě „původu“, „kultury“ nebo např. jazyka – někdy všeho dohromady a současně ničeho, stačí totiž jakási „jinakost“. Každý (příjemce mediálního sdělení, ale i obecně každý „našinec“) totiž „ví“, kdo je cizinec a co to je cizí kultura. Fungování pojmů „cizinec“ a „kultura“ se v mediální realitě navíc pojí ještě s dalšími specifiky, jak bude dále postupně objasněno.

Texty zahrnuté do první analýzy (zaměřené na to, jak masmédia píšou o cizincích v souvislosti s kulturou) byly vydány v letech 1999–2001 a 2007–2009 v deníku MF DNES (celostátním vydání i regionálních mutacích) a v periodikách (prakticky výhradně týdenících) zaměřených na společnost, politiku a kulturu. Relevantní texty byly vyhledány v databázích Newton a Anopress (pro podrobnosti a souhrnnou statistiku toho, kterými cizinci se články zabývaly, viz Zalabáková 2010: zejména 16–21 a 41, Graf 1). Texty zahrnuté do druhé analýzy vyšly v roce 2011 ve všech celostátních denících a jejich regionálních mutacích, v denících regionálních a také opět ve výše zmíněných (převážně) tý-

denících; vyhledány byly v databázi Anopress. Druhá analýza měla užší tematický záběr – mediální reprezentace „africké kultury“ – a byla analýzou kvalitativní, mající za cíl ověřit vybraná zjištění z první analýzy.

V letech 2007–2009 se ve sledovaných médiích vyskytlo zhruba dvakrát více článků o kulturách cizinců v ČR než v letech 1999–2001 (zůstává však otázkou, zda se podstatně zvýšil podíl článků o kulturách cizinců v množině všech článků o cizincích, nebo je vyšší počet článků o kultuře dán prostým zvýšením počtu článků o cizincích vůbec) – početní zastoupení článků podle typů periodik a sledovaných období viz Zalabáková 2010: 40, Tab. 2. Ve studii *Český pohled na Vietnamce* (Brouček 2003), jež autor vyhledával příspěvky o Vietnamcích a Vietnamu publikované v letech 1998 a 1999 v široké škále masmédií, přičemž se zaměřil na rozbor témat a subtémat mediálních příspěvků, se kultura Vietnamců v ČR nevyskytuje jako samostatné téma ani subtéma. S. Brouček se domnívá, že v letech 1998–1999 média poměrně málo odrážela přítomnost minorit v naší společnosti (Brouček 2003: 274). Ve dvojici analýz mapujících obraz Ukrajinců a Vietnamců za období 1. 4. – 30. 6. 2007 jsou již identifikována samostatná témata o kulturách těchto dvou národností. V případě Ukrajinců bylo pod téma „Kulturní zvyky, náboženství“ zařazeno sedm článků, tj. 3,6 % všech analyzovaných článků (*Mediální analýza: obraz Ukrajinců...2007: [2]*), v případě Vietnamců zařadili autoři do tématu „Kulturní akce“ osm článků, tj. 3,2 % všech článků (*Mediální analýza: obraz Vietnamců...2007: [2]*).

Skutečnost, že o cizincích v souvislosti s „kulturou“ média v posledních letech podle všeho referují podstatně více než dříve, přitom neodporuje zjištěním různých autorů (např. Křížková 2007a, *Mediální analýza: obraz Ukrajinců... 2007*, Saková 2009), kteří konstatovali minimální posuny ve způsobu psaní o cizincích v průběhu času, zvláště co se poměru pozitivně a negativně vyznívajících mediálních příspěvků týče. Výraz „kultura“ sám o sobě sice obvykle asociuje pozitivní představy, ve spojení s cizinci však může implikovat množství velmi odlišných představ – od „původnosti“, „exotičnosti“, „iracionálnosti“, „nepochopitelnosti“ až po (většinou blíže nespecifikovanou) „hrozbu“ – a vyvolávat negativní emoce.

U článků, u kterých bylo možné uváděné cizince jednoznačně zařadit do kategorie Východ (a Afrika) nebo Západ, byla sledována dichotomie „tradiční“ versus „moderní“ kultura (reference k tradici či modernitě také musela být dostatečně silná, nejlépe explicitní). Z analyzovaných mediálních reprezentací jasně vyplývá, že cizinci z Východu a Afriky jsou spojováni s „tradiční“ kulturou, a nikoli s kulturou „moderní“ (podrobněji viz Zalabáková 2010: 22). Toto úzce souvisí s exotizací kultur „nezápadních“ cizinců a s „omezeným“ pojetím kultury (v textech s omezeným pojetím jsou prezentovány pouze určité aspekty či spíše jen materiální projevy kultur, a to zejména kuchyně, hudba, tance, oděvy nebo řemeslné výrobky, vše obvykle opatřované přízvisky „tradiční“ a „lidový“ – viz níže).

Další výchozí otázkou bylo, s čím je kultura spojena (národ/stát, větší než státní celek, náboženské vyznání). V článcích se často objevovalo více spojení (kultury konkrétních národností, a navíc také kultura africká atp.). Celkově převažovalo spojení kultury s národem (68,2 %), následované spojením kultury s rozsáhlými geografickými celky (24,3 %), zejména Afrikou, Asií a Východem. Spojení kultury s náboženským vyznáním (a sice převážně s islámem a buddhismem) se objevilo v 7,4 % příspěvků. Uvedené procentuální rozložení se udržovalo v obou obdobích i v obou typech periodik jen s minimálními odchylkami (data viz Zalabáková 2010: 42, Tab. 3). Spojování kultury s Východem, Západem, civilizacemi apod. není v článcích reflektováno jako problematické – ilustrativní jsou názvy jako *Východní kapely, divadla i orientální dobroty* (MF DNES, Jižní Čechy, 18. 8. 2009) nebo *Když se v manželství spojí Asie s Evropou...* (MF DNES, Kraj Pardubický, 6. 10. 2007).

V souvislosti se spojováním kultury (přimárně) s náboženským vyznáním se zajímavou jeví otázka, zda v mediálních textech převažuje „muslimská kultura“ nad partikulárními kulturami zemí původu či etnik vyznavačů islámu. Ze studie *Neviditelná menšina – analýza mediálního obrazu českých muslimů* (Křížková 2007b) vyplývá, že o kultuře muslimů v ČR, v tomto případě omezeně především na náboženskou tradici, se v tisku informuje dosti povrchně, často je pouze kladen důraz na „exotičnost“. „Muslimové jsou představováni jako cizinci, je zdůrazňována jejich odlišnost, která je vesměs

chápana negativně (potenciál hrozby). Kulturní zázemí nebo náboženská tradice není v médiích příliš reflektována.“ (Křížková 2007b: 52)

Druhou sledovanou dichotomií byla otevřenost/uzavřenost zobrazovaných kultur. Obraz kultur jako „uzavřených“ vytváří dojem jedince silně determinujících a navzájem ostře ohraničených celků. Uzavřenost znamená pevnou „připsanost“ kulturních identit, odkazuje k primordialistickému chápání etnicity. „Otevřené“ kultury jsou naopak spíše „pouhými“ rezervoáry sdílených vzorců chování, odkazují k propustnosti kultur, možnosti měnit kulturní identity, integrovat odlišnosti (chápané ne-deterministicky). Takový popis dané dichotomie je samozřejmě poněkud vágní, v důsledku čehož je analýza subjektivnější nežli v případě dichotomie tradiční/moderní. Uzavřenost/otevřenost byla sledována na dvou úrovních textu: deskriptivní (popis, resp. interpretace aktuálního „stavu“ dané kultury či obecně kultur u nás žijících cizinců) a normativní (hodnotový soud autora, jaké by kultury u nás žijících cizinců měly do budoucna být, jakési „poselství“ textu). Zdaleka nejčastěji se vyskytovala kombinace uzavřenost na deskriptivní úrovni a otevřenost na normativní úrovni (v 76,5 % článků). Reference k otevřenosti na deskriptivní úrovni nebyla zaznamenána v žádném článku. Tato problematika se úzce dotýká zapeklité oblasti multikulturalismu, resp. multikulturní ideologie, jíž není možné se na tomto prostoru podrobněji věnovat (např. o významu „kultury“ v rámci multikulturalismu viz Sartori 2011: 46–7).

U kultur evropských zemí na východ od ČR (Ukrajina) jsou obvykle ve velké míře zdůrazňovány odlišnosti, v následujícím a několika dalších článcích srovnávacích „východní“ kultury s těmi ještě „východnějšími“ se však objevuje reference k větší kulturní blízkosti zástupců zemí východní Evropy. V článku *Učí se pracovat v Česku* (MF DNES, 16. 6. 2008) se o gastarbeiterech, např. o těch z Asie, píše takto (kurzíva v úryvcích mediálních textů vždy vlastní): „Nedostatek pracovníků přináší nový fenomén – kursy pro *Asiaty z naprosto odlišných kultur*, především pro Mongoly a Vietnamce. Tam se učí využívat hromadnou dopravu, používat záchod, volat sanitku či policii. Kursy se zatím zkoušejí, stát je dotovat nechce. *Kulturně bližší* levná pracovní síla ze *Slovenska, Polska či Ukrajiny* je dnes už také nedostatkovým zbožím.“ Jak poznamenává T. H. Eriksen, „[s]rov-

náme-li Estonce s Rusy, působí jako vysoce civilizovaní, organizovaní a jako téměř „nordický lid“ s pořádkem v rozpočtu a v demokratických hodnotách. Jsou-li však srovnáni se Švédý a Finy, zjistí, že vypadají spíše jako poloviční Rusové, jako nerozvinutí, neorganizovaní a staromódní.“ (Eriksen 2007: 28)

OMEZENÉ POJETÍ KULTURY

O cizincích se v souvislosti s kulturou psalo ve velmi odlišných kontextech – od článků zabývajících se problematikou přítomnosti cizích kultur v naší společnosti obecně, přes články o multikulturních festivalech a školácích cizího původu až po ty, v nichž se objevovalo zdůvodňování trestného činu jinou kulturní identitou pachatele. Velmi typické jsou články o festivalech a dalších akcích představujících cizí kultury. Ty se vyznačují specifickým, omezeným pojetím kultury. Články pojednávající o kultuře v omezeném pojetí tvořily celkem 11,3 % všech analyzovaných článků a o něco více se vyskytovaly ve druhém sledovaném období, tedy mezi lety 2007 a 2009.

Následující úryvek ilustruje specifika článků s omezeným pojetím kultury: „V neobyčejný tavicí kotlík, kde se smísily barvy pleti, tóny hudby, chutě jídel a vůně nápojů mnoha národů z celého světa, se o víkendu proměnilo centrum Ústí nad Labem. Pestrou směs *hudebních, tanečních a dalších tradic* téměř dvacítky zemí ze čtyř kontinentů tu nabídl desátý ročník worldmusic festivalu Barevná planeta. (...) [Poradna pro integraci] festival pořádá se *záměrem setřít hranice* mezi většinovou společností a etnickými menšinami u nás, když akcí dává šanci cizincům *přiblížit svou kulturu* a našincům poznat ji a ztratit vůči ní předsudky. Muzika je toho jednou částí, další a kontaktnější náplní byla třeba výuka *orientálních tanců* a afrického bubnování nebo stánky s *exotickými jídly* a nápoji, kde řada lidí nejen ochutnala třeba pikantní afghánské masové kuličky...“ (*Festival spojil čtyři kontinenty*, MF DNES, Severní Čechy, 7. 9. 2009) Pod značkou „kultura“ je tedy představována tradiční kuchyně, hudba atd., důraz se klade na „exotičnost“, pokaždé se objevuje reference k uzavřenosti kultur na deskriptivní úrovni a k otevřenosti na úrovni normativní, kultury bývají spojovány s národnostmi a zároveň i s velkými geografickými celky.

Kategorií cizinců, o které by se ve větší míře

referovalo v souvislosti s kulturou, rozhodně nejsou uprchlíci (Křížková 2007a). A pokud se o nich v této souvislosti referuje, pak je „kultura“ omezena právě jen na určité aspekty životního stylu. Analýza „*Zatím s nimi nejsou problémy. Mediální obraz azylantů a jejich integrace do české společnosti*“ (Szczepaniková 2007) obsahuje poznámku týkající se psaní o uprchlících v souvislosti s kulturou: „[Novináři] sice mají zájem zobrazovat uprchlíky v pozitivním světle a ukazovat české veřejnosti jejich kulturu a tradice, nedokáží si však s nimi spojit nic jiného, než témata jako je tradiční kuchyně a zvyky.“ (Szczepaniková 2007: 44)

Je možné namítnout, že různé multikulturní festivaly a podobné akce představují cizí kultury právě jen v jejich tradiční a omezené podobě, a to se pak nutně přenáší do médií. To je zřejmě do značné míry pravda, avšak při pročítání různých článků o stejných festivalech je znát, že také záleží na autorovi, které citace pořadatelů akcí vybere, jaké výrazy použije, na co se zaměří. Články o festivalech pak mohou obsahovat „antropologičtější“ pojetí kultury zahrnující i jazyk, náboženství, „nefestivalové“ zvyky atd. (samozřejmě pokud toto pojetí převáží, současně bývá kladen důraz i na exotiku, tradiční jídla, tance apod.).

AFRICKÁ A DALŠÍ „TRADIČNÍ“ KULTURY

Většina článků s omezeným pojetím kultury explicitně spojuje Východ a Afriku s tradicí – např. v článku *Jaká je kultura cizinců* v Plzni stojí toto: „Hlavní náplní festivalu jsou tematické multikulturní večery. První z nich, věnovaný *africké kultuře*, se uskutečnil v pondělí a diváky čekalo *taneční zpracování namibijské legendy*. (...) *Ochutnávka tradičních mongolských čajů a jídel za zvuků lidových písní* doplní sobotní přednášku Českomongolského centra.“ (MF DNES, Kraj Plzeňský, 29. 6. 2007) Čtenářům se tak na otázku položenou v názvu článku nabízí odpověď, že kultura cizinců v Plzni je velmi exotická a velmi tradiční. Jako v mnoha dalších, i v tomto článku je kultura spojována s národnostmi či státními celky (Mongolové, Mongolsko), zároveň však na stejné úrovni také s celým kontinentem – s Afrikou (resp. výraz „africká kultura“ snad má obvykle odkazovat k Africe subsaharské). Představa (subsaharské) Afriky jako kulturně homogenního celku zřejmě v médiích převládá.

Představa Asie jako kulturně homogenního celku se sice objevovala stejně často, avšak v článcích, kde se vyskytovala, byly obvykle na rozdíl od článků zabývajících se „africkou kulturou“ zároveň zmiňovány i partikulární kultury asijských národností (vietnamská apod.). Spojení „africká kultura“ se vyskytovalo v obou typech periodik: „Součástí programu společnosti jsou i kulturní projekty, ve kterých *Afričané představí svou kulturu Čechům*. Jedná se například o založení *afrického folklorního souboru* nebo o výrobu *afrických upomínkových předmětů*.“ (*Afričané mají zastánce v Ostravě*, Respekt, 17. 1. 2000) Také v článcích, které se nevěnují festivalům, často chybí konkrétní země původu cizinců označovaných za Afričany: „Ruslan je, jak jinak, Rus. (...) Se svými zážitky se k němu přidávají *Arménci i Afričané*.“ (*Xenofobie podle promile*, Týden, 9. 8. 1999)

Uvedená zjištění byla potvrzena doplňující analýzou mediálních příspěvků za rok 2011, které se věnovaly „africké kultuře“ v souvislosti s u nás žijícími cizinci z Afriky. Nejvýraznější skupinu takových příspěvků opět tvořily ty o festivalech aj. akcích představujících většinou své společnosti „africkou kulturu“. Jejich pořadatelé někdy mají dotyčné slovní spojení přímo v názvu (např. African Culture and Art) a v případných rozhovorech toto sousloví obvykle užívá nejen tazatel, ale také dotazovaný (Maurice Yeka, pořadatel tanečních workshopů – *Pro tanečnicka Maurice Yeku z Konga je tanec radost i způsob, jak promlouvat k lidem*, Domažlický deník, 28. 11. 2011; Yé Traoré, zakladatelka společnosti African Culture and Art – *Krůta s kuskusem, tradiční štědrovečerní večeře v Africe*, regionální deníky – Olomoucký a Zlínský kraj, 19. 12. 2011). Pojem „africké kultury“ (množné číslo odkazující k mnohosti kultur v Africe) většinou jeho gramatických ekvivalentů se ve vyhledávaných článcích nevyskytoval vůbec. Je ale třeba podotknout, že se výjimečně objevily články o kultuře u nás žijících imigrantů z Afriky zabývajících se (také) partikulárnějšími kulturami nežli tou africkou (např. „keňská kultura“ v článku *Nejdeček farář: Jsem víc Čech než Keňan*, MF DNES, Kraj Karlovarský, 23. 12. 2011).

Zbývá jen dodat, že média při své reprodukci představy homogenní africké kultury mohou zajít až k vizi jakéhosi „afrického jazyka“: „Pak děti dostaly bubínky a pod vedením Gaby Zanga Nsiki si vyzkoušely pár rytmických celků, naučily se několik afrických slov, aby si mohly také

zazpívat.“ (*Děti zkusily hrát na africké bubny*, MF DNES, Kraj Moravskoslezský, 8. 2. 2008) Hypotetická sdělení „naučily se několik evropských slov“ a snad také „naučily se několik asijských slov“ by i v rámci mediálního diskursu zněla absurdně (nebo přinejmenším absurdněji nežli věta o afrických slovech).

ROMOVÉ JAKOŽTO CIZINCI

Výchozí analýza byla zaměřena na zobrazování kultury „cizinců“ tak, jak s touto kategorií zacházejí masmédiá. Proto není příliš překvapující, že přinesla poznatek také o zobrazování českých Romů. Ti totiž byli v některých případech automaticky a takřikajíc jedním dechem zahrnuti do sdělení týkajících se „cizinců“ a jejich záčasné „exotických“ kultur. Ocitli se tak po boku jiných menšin (s odlišnou kulturou), „ne-našinců“ nebo prostě „cizinců“, např. muslimů (kteří samozřejmě nemusí být vždy ne-Češi) a uprchlíků (tedy dalo by se říci cizinců par excellence) – s těmi všemi podle lidového (a mediálního) diskursu mají kromě „jinakosti“ společnou „tradiční“ kulturu (o problematice romské tradice viz Hirt a Jakoubek 2004, Svoboda 2006).

Ostatně jedna z analýz publikovaných ve sborníku *Cizinci, našinci a média. Mediální analýzy* (Křížková et al. 2007) se také věnuje Romům. Jak podotýká editorka v úvodu sborníku: „Jedná se zde o mediální obrazy... ale koho? Čtenář se může dozvědět něco o mediálním obrazu uprchlíků, muslimů (či islámu), Romů, pracovníků ze zemí bývalého Sovětského svazu. Zastřešující pojem pro všechny se hledá těžko – v každém z nich je něco z cizince i z našince. Zabývat se mediálním obrazem těchto lidí však mimo jiné znamená sledovat, jak se z nich dělají čistí cizinci – jiní lidé, oni. Lidé, jejichž základní identifikací je jejich jinakost – jiná náboženská, státní či etnická příslušnost, jiná země původu, jiný rodný jazyk. Na to ostatně upozorňuje většina předkládaných analýz: podlehnout převládající ‚mediální logice‘ zpravování znamená pozapomenout, že jsou tu i jiné charakteristiky a identity těchto lidí. Všechno to, co na člověku vnímáme v osobním kontaktu, co nás společně se státní či etnickou příslušností může přibližovat, či naopak vzdalovat, se v médiích často rozplývá a ztrácí. Proto je tato dvojnásobnost obažena i v názvu celého sborníku. Cizinec a našinec tu nejsou chápány jako dvě výlučné kategorie, ale jako kontinuum.“ (Křížková et al. 2007: 5)

V nalezených článcích o kulturách cizinců figurují čeští Romové mimo jiné v následujících kontextech: „Na programu bude (...) například přednáška o potřebách romské menšiny nebo o kultuře islámu v souvislosti se zdravotnictvím.“ (*Poznejte, jak stonají lidé jiných kultur*, MF DNES, Brno a jižní Morava, 12. 10. 2007) „Učitelé sami chtějí rozumět situacím, které vznikají ve třídě. Kulturní rozdíly, ale i chování ostatních dětí vůči cizincům musí řešit každý den. Proč nenutit žáka vychovávaného podle islámu převlékat se s ostatními chlapci, proč romské dítě nerozumí jistým příkazům, které odpovídají české kultuře?“ (*Multikulturní výchova na českých školách většinou chybí*, MF DNES, 13. 7. 1999) „[S]tarosta obce, kde tvoří uprchlíci 20 a romská komunita 10 procent obyvatel, se domnívá, že ‚zdejší problémy nepramení z nálad rasistických či xenofobních, ale z rozdílnosti kultur a pracovního nasazení (...).“ (*Xenofobie podle promile*, Týden, 9. 8. 1999) Zde se tedy potvrzuje, že v mediálních textech „zůstává mnoho nevyřešených předpokladů, krátkých spojení a ‚samozřejmých‘ představ, které utvrzují čtenáře v určitém vnímání světa – například, že cizinci ze Západu jsou jaksi sami od sebe hodnotnější než ti z Východu, že je přirozené, aby Ukrajinci vykonávali ‚podřadné‘ práce, že uprchlíci či Romové primárně způsobují problémy atd.“ (Křížková et al. 2007: 5)

KRIMINALITA, CIZINCI A KULTURA

V analýze mediálního obrazu Vietnamců autor zařadil 63 % všech mediálních příspěvků pod téma „Kriminalita“. „Kriminalita samotná a obraz o kriminalitě Vietnamců v České republice se staly nejvýznamnějšími veřejnými sděleními o adaptaci tohoto etnika v České republice a normou veřejného vztahu k němu.“ (Brouček 2003: 83) Autor upozorňuje na skutečnost, že „obraz kriminality v médiích nelze vztáhnout jen na Vietnamce v České republice, ale že se v něm odráží vztah české veřejnosti ke kriminalitě obecně i ke kriminalitě imigrantů.“ (Brouček 2003: 83) Statistická evidence tento závěr jednoznačně potvrzuje. Např. v rámci *Druhého srovnávacího výzkumu možných účinků populační politiky* (PPA2) byly v r. 2001 zjišťovány reakce na tvrzení: „Zvyšování počtu cizinců přispívá k růstu kriminality a terorismu.“ Zcela souhlasilo 38 % respondentů, 43 % spíše souhlasilo. Ve výzkumu CVVM *Naše společnost 2009 – březen* zaznělo toto tvrzení: „Cizinci pobývající dlou-

hodobě v České republice se podílejí na nárůstu kriminality.“ 32 % respondentů s ním rozhodně souhlasilo, 42 % spíše souhlasilo.

Označení jedince jako příslušníka cizí etnické skupiny evokuje etnické stereotypy a jistým způsobem „vysvětluje“ kriminální čin – v médiích je využívána explanační síla kategorií. P. Kaderka a K. Karhanová osvětlují práci médií s kategoriemi cizinců: „[S] jistou nadsázkou můžeme říci, že vnímá-li recipient skutečnost, že pachatelem trestného činu je Ukrajinec, po dvakrát jako oznámení, jež vyžaduje další vysvětlení, např. motiv, potřeby se pro něj již označení pachatele jako Ukrajince stává samo o sobě dostatečným vysvětlením.“ (Kaderka a Karhanová 2001: 5) Autoři také identifikovali jazykové prostředky, jimiž bývá akcentována cizost pachatelů či obětí trestných činů. Jedná se zejména o popis neobvyklého chování nebo vzhledu a narážky na nesrozumitelnost řeči.

Ve středu zájmu studie *Jak se (ne)píše o cizincích v českém tisku* (Klváčová a Bitrich 2003) byly mediální texty týkající se Ukrajinců, Vietnamců a Rumunů. Autoři shledali, že o každé ze skupin cizinců se píše v souvislosti s několika málo tématy. Ze souboru relevantních článků se zhruba v polovině vyskytovaly výrazy nějakým způsobem spjaté s kriminalitou, soudy nebo policií (Klváčová a Bitrich 2003: 10). Při porovnávání s podílem článků o kriminalitě v souboru všech mediálních příspěvků publikovaných v průběhu jednoho měsíce se ukázalo, „že v tomto případě je podíl článků o zločinu asi o polovinu až o dvě třetiny menší – 18 % v deníku MF Dnes a 24 % v deníku Právo.“ (Klváčová a Bitrich 2003: 11) Např. dvě nejpočetnější skupiny textů, které se týkaly Ukrajinců, představovaly články o vraždách a loupežích (Klváčová a Bitrich 2003: 31). Analýza je uzavřena tímto konstatováním: „Ukázalo se, že obraz Vietnamců, Ukrajinců a Rumunů, tak jak ho česká tištěná média předkládají, se příliš neliší od představ, které o nich má valná část veřejnosti.“ (Klváčová a Bitrich 2003: 69). *Mediální analýza: obraz Ukrajinců v českých tištěných médiích* ukazuje, že v r. 2007 opět převažovaly zprávy o kriminalitě.

V některých článcích se pak objevilo vysvětlování kriminálních činů příslušností pachatele k jiné kultuře (o tomto fenoménu v právní praxi viz např. Benhabib 2006: 68–91, Eriksen 2007: 26, Wikan 1999: 57). „Muži z patriarchálních kultur, jako je například muslimská, vyžadují

od žen oddanost a poslušnost a rozchody nejsou schopni unést.“ (*Proč a kdo je u nás vlastně vrahem*, MF DNES, 10. 3. 2009) „Bylo by dobré, kdyby města měla možnost ovlivňovat provoz některých podniků, aby pak nedocházelo k přestupkům a trestné činnosti,“ řekl Pumr. Podle něj *tento druh kriminality také souvisí s odlišnou kulturou pachatelů*. „Devadesát pět procent pachatelů přestupků jsou cizinci, mezi něž patří zejména dělníci z Ukrajiny nebo Slovenska, kteří jsou téměř vždy opilí. Situace by se zlepšila, kdyby byla ve městě například ukrajinská bašta s muzikou, kam by se tito lidé chodili bavit,“ uvedl ředitel městské policie.“ (*Hraní na automatech neomezí*, MF DNES, Mladoboleslavsko, 10. 7. 2007)

V jednom z analyzovaných článků se objevil výňatek ze soudního jednání, obsahující obhájbu klienta na základě odlišné kulturní identity, tedy záležitost, kterou zmiňuje U. Wikan jako příklad způsobu, jakým koncept kultury „sešel z cesty“ (Wikan 1999: 57): „Jsou to cizinci, nejen že mluví cizím jazykem, ale mají i jiné myšlení a kulturní kořeny, nevnímali to tak, že páchají trestný čin,“ vysvětloval zase advokát [obžalovaného z Rumunska] Mihaila Georgeska.“ (*Za loupež 5,5 roku a vyhoštění*, MF DNES, Jižní Morava, 20. 9. 2008)

„MY“ VERSUS „ONI“, NOSITELÉ CIZÍCH KULTUR

Co se kultury týče, „[j]sme vychováni tak, abychom vnímali kulturu jako věc, která náleží lidu, která má fyzické hranice a která staví svoji existenci na minulosti. Jsme vychováni k tomu, abychom bezmyšlenkovitě tlachali o kultuře v množném čísle, o norské kultuře a švédské kultuře, přistěhovalecké kultuře (sic!) a srbské kultuře, o indiánské kultuře a africké kultuře, jako kdyby tyto rozměry byly transcendentálními formami kultury a jako kdyby mohly procházet historií jako neměnné struktury.“ (Eriksen 2007: 15) Nabízí se také slova U. Wikana: „Kultura není věc s objektivní, hmotnou existencí. Je to pouze pojem, slovo, které může nabývat různých obsahů (...). Ale (...) kultura začala být v představách mnohých považována za objekt s pevně danou a uctívanou existencí (objekt, jakým je např. posvátná kráva)...“ (Wikan 1999: 57–8)

R. Andreassen popisuje médii vytvářenou binární opozici „my“ versus „oni“, konkrétně etničti Dánové versus „viditelné“ menšiny.

V dánských médiích jsou životní styl a/nebo kultura „viditelných“ minorit, tj. zejména muslimů, zobrazovány jako „středověké“. To podle autorky implikuje představu, že „jejich“ způsob života je oproti „našemu“ (tedy oproti způsobu života většinové dánské společnosti) zaostalý. Zobrazování kultury jako „středověké“ pak vyvolává obraz statických menšinových společností. Takový obraz je dále podpořen reprezentováním „viditelných“ minorit coby jedné homogenní skupiny. Dánské většinové společnosti je v médiích připisována dynamičnost, progresivnost, civilizovanost (opět spolu s homogenností). Mezi oběma (vykonstruovanými) skupinami tak vzniká hierarchický vztah (Andreassen 2005: 287).

Vzmemme-li si za příklad přistěhovalce ze subsaharské Afriky žijící v ČR, soudě dle mediálních reprezentací jsou většinovou společností vnímání jako homogenní skupina/komunita v podstatě neškodných (tedy není-li jich u nás příliš mnoho a věnují-li se hlavně performanci své kultury na festivalech) „ušlechtilých divochů“, jejichž způsob života může evokovat dobu kamennou. V očích většiny je pevně zakotven obraz tradiční, barevné a exotické „africké kultury“. Přistěhovalci z Východu a arabského světa jsou ve světě mediálních reprezentací rovněž uzavřeni ve svých tradičních (ovšem partikulárnějších) kulturách, přičemž jejich mediální obraz na rozdíl od Afričanů kalí potenciál hrozby pro majoritu.

U. Wikan také popisuje výše nastíněný způsob nahlížení „těch druhých“: „Zatímco ‚my‘ se považujeme za racionální, svobodně jednajících lidské bytosti schopné reflektovat měnící se okolnosti a pohotově na ně reagovat, ‚ti druzí‘ jsou zobrazováni jako bytosti chycené v síti kultury a nucené jednat, jak jim jejich kultura velí.“ (Wikan 1999: 58) Jinak řečeno, zatímco „my“ se chápeme jako individua, „ti druzí“ jsou nahlíženi coby performátoři svých kultur a je jim upíráno aktérství. Zde se opět vynořují složité otázky týkající se multikulturalismu – multikulturní ideologie dle Eriksena „znemožňuje přistěhovalcům být moderními jedinci s veškerými právy“ (Eriksen 2007: 26). „My“ (urbánní Evropané) jsme sekularizovaní individualisté, milovníci svobody, přátelé cizího a přátelé pokroku. „Oni“ (přistěhovalci, minority a exotické lidské druhy) jsou nábožensky založení kolektivisté, tradicionalisté, milovníci jistot a ucelené osobnosti.“ (Eriksen 2007: 52)

ZÁVĚR

Je zřejmé, že obrazy „těch druhých“ v médiích vypovídají mnohem více o představách většiny společnosti o minoritách nežli o příslušnicích minorit samotných (např. Andreassen 2005: 6, Křížková 2007: 5). Svět mediálních reprezentací je světem neproblematizovaného vědění, umožňujícího svým nositelům rychle se zorientovat v komplexní sociální realitě (Radostný a Růžička 2006: 3–4, Berger a Luckmann 1999). V rámci lidového diskursu o cizincích a jejich kulturách např. každý „ví“, že existuje „africká kultura“, co od jejich performátorů očekávat, jak vypadá typický a tradiční africký buben atd. – to je jasný důkaz toho, že mediální obrazy cizinců a mediální obrazy vůbec jsou interpretací, nikoliv deskripcí „reality“, a v důsledku „realitu“ konstruují (Radostný a Růžička 2006: 10, srv. Gamson et al. 1992). „Skuteční“ lidé se postupně nevyhnutelně stávají svými vlastními mediálními obrazy (Radostný a Růžička 2006: 30).

* Tento příspěvek byl publikován za finanční podpory SGS-2011-031 (ZČU) „AntropoWebzin 2011–2012“.

POUŽITÁ LITERATURA

ANDREASSEN, R. 2005. *The Mass Media's Construction of Gender, Race, Sexuality and Nationality. An Analysis of the Danish News Media's Communication about Visible Minorities from 1971-2004*. Přístupné na: <<http://www.rikkeandreassen.dk/phd-afhandling.pdf>>, stáhnuto: 4.2.2010.

BAUDRILLARD, J. 1994. *Simulacra and Simulation*. Michigan: University of Michigan Press.

BENHABIB, S. 2002. *The Claims of Culture: Equality and Diversity in the Global Era*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

BERGER, P. L. a T. LUCKMANN. 1999. *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*. Brno: CDK.

BROUČEK, S. 2003. *Český pohled na Vietnamce. Mediální obraz Vietnamců a vietnamců*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.

BURTON, G. a J. JIRÁK. 2001. *Úvod do studia médií*. Brno: Barrister & Prinsipal.

ERIKSEN, T. H. 2007. *Antropologie multikulturních společností. Rozumět identitě*. Praha: Triton.

GAMSON, W. A. et al. 1992. *Media Images and the Social Construction of Reality*. Annual Review of Sociology, 18: 373–393.

HIRT, T. a M. JAKOUBEK 2004. „Poznámky k problematice vynalézání romské etnické tradice

v ČR a SR,“ in *Antropologické sympozium III*. Eds. I. Budil a Z. Horáková. Plzeň: Aleš Čeněk.

KADERKA, P. a K. KARHANOVÁ 2001. *Obraz cizinců v médiích. Zpráva o projektu za rok 2001*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR. Přístupné na: <<http://www.migraceonline.cz/e-knihovna/?x=1957255>>, stáhnuto: 16.10.2009.

KLVÁČOVÁ, P. a T. BITRICH 2003. *Jak se (ne)píše o cizincích v českém tisku*. Praha: Multikulturní centrum. Přístupné na: <http://aa.ecn.cz/img_upload/bacca6403f52f8f0f60667687afefbf5/Jak_se__ne_pise_o_cizincich_2003.pdf>, stáhnuto: 1.2.2012.

KŘÍŽKOVÁ, M. et al. 2007. *Cizinci, našiinci a média. Mediální analýzy*. Praha: Multikulturní centrum.

KŘÍŽKOVÁ, M. 2007a. „Dynamika obrazu uprchlíků v médiích,“ in *Cizinci, našiinci a média. Mediální analýzy*. Ed. M. Křížková. Praha: Multikulturní centrum.

KŘÍŽKOVÁ, M. 2007b. „Neviditelná menšina. Analýza mediálního obrazu českých muslimů,“ in *Cizinci, našiinci a média. Mediální analýzy*. Ed. M. Křížková. Praha: Multikulturní centrum.

Mediální analýza: obraz Ukrajinců v českých tištěných médiích. [2007]. Přístupné na: <<http://peopleinneed.cz/download/pdf/120.pdf>>, stáhnuto: 11.10.2009.

Mediální analýza: obraz Vietnamců v českých tištěných médiích. [2007]. Přístupné na: <<http://clovekvtsni.cz/download/pdf/109.pdf>>, stáhnuto: 11.10.2009.

RADOSTNÝ, L. a M. RŮŽIČKA 2006. „Terénní výzkum v hyperrealitě. Poznámky k mediální konstrukci sociálně vyloučené lokality,“ in *Romové v osidlech sociálního vyloučení*. Eds. T. Hirt a M. Jakoubek. Plzeň: Aleš Čeněk.

REIFOVÁ, I., ed. 2004. *Analýza obsahu mediálních sdělení*. Praha: Karolinum.

RŮŽIČKA, M. 2006. „Mediální aspekty konstrukce sociálního vyloučení z pohledu filosofie jazyka,“ in *Antropologické sympozium IV*. Eds. I. Budil et al. Plzeň: Aleš Čeněk.

SAKOVÁ, T. 2009. *Mediální obraz cizinců v ČR*. Newton Media. Přístupné na: <<http://www.migraceonline.cz/e-knihovna/?x=2204270>>, stáhnuto: 2.12.2009.

SARTORI, G. 2011. *Pluralismus, multikulturalismus a přistěhovanci. Esej o multietnické společnosti*. Praha: Dokofán.

SVOBODA, M. 2006. „Tradiční romský oděv jakožto angažovaná součást romské ekopolitiky a národní mýtovorb,“ in *Antropologické sympozium IV*. Eds. I. Budil, Z. Horáková a M. Ulrychová. Plzeň: Aleš Čeněk.

SZCZEPANIKOVÁ, A. 2007. „Zatím s nimi nejsou problémy.“ Mediální obraz azylantů a je-

jich integrace do české společnosti,“ in *Cizinci, naši a média. Mediální analýzy*. Ed. M. Křížková. Praha: Multikulturální centrum.

TRAMPOTA, M. a M. VOJTĚCHOVSKÁ 2010. *Metody výzkumu médií*. Praha: Portál.

WIKAN, U. 1999. Culture: A New Concept of Race. *Social Anthropology*. 7(1): 57–64.

ZALABÁKOVÁ, J. 2010. *Obraz cizinců a jejich „kultur“ v českých médiích [bakalářská práce]*. Vedoucí práce T. Hirt. Plzeň: ZČU v Plzni, Fakulta filozofická.